

Rusiya isə Cənubi Qafqaza təsir imkanlarını artırmaq üçün burada qalmalıdır. Çünki o hesab edir ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh əldə olunarsa, Rusiyaya ehtiyac qalmaz. Bununla da Rusiya dövlətlərə təsir imkanını itirir, onların daxili işlərinə qarışmaq məsələsində imkanları azalır. Silah bazarında Rusiya ikinci yerdədir və silahlarını döyüşən tərəflərə sata bilmir.

(Övvəli ötən sayımızda) Müxtəlif vasitələrlə təsir və təzyiq imkanlarından məhrum olur. O, hakimiyətlərin formalaşdırılmasında oynadığı rolu itirir. Ona görə də bütün bunların həll olunmasında maraqlı deyil. Bu halda, Ermənistan və onun arxasındakı qüvvələrin birlikdə mövqelərinə qarşı Azərbaycan nələrisə düşünməlidir. Amma müharibə yolu Azərbaycan üçün yaxşı heç nə vəd etmir. Bizim potensial imkanlarımız və müttəfiqlərimizin, ümumilikdə, gücü onlar və onların arxasındakı qüvvələrin əlində olan potensial imkanlardan zəifdir. Bu isə çox vacib qiymətləndirilməli detaldır. Hazırda başqa proseslər cərəyan edir. Gördük ki, Tovuz döyüşlərindən sonra Ermənistanın iç üzünü ifşa etmişdir. Azərbaycan müəyyən məsələlərdə nələrdənsə vaz keçməlidir. Onlardan biri münaqişənin həlli yolunda mərhələli prinsipin tətbiq olunmasıdır. Buna "Madrid prinsipi" də deyilir. Bunu hər iki tərəf qəbul etsə də, Ermənistan icra etmir. "Yol xəritəsi"ni də tətbiq etmək lazımdır. Dağlıq Qarabağın statusu ilə bağlı məsələlər sonra həll olunmalıdır. Axi Dağlıq Qarabağdan 3 dəfə böyük Azərbaycan ərazisi işğal olunub. Söhbət Dağlıq Qarabağa aid olmayan coğrafi ərazilərdən gedir. Zəngilan, Qubadlı, Ağdam, Füzuli və s. Bu 7 rayon Qarabağ ərazisindən 3 dəfə böyükdür. Birinci növbədə, antiterror əməliyyatı aparmaq lazımdır. Dağlıq Qarabağın əksəriyyəti ermənilərdən ibarətdir. Orada azərbaycanlıların sayı çox az idi. Amma bu 7 rayonda heç erməni də yoxdur. Ona görə də bu iki məsələni bir-birindən fərqləndirmək və birinci növbədə, gücümüz çatdığı formada 7 rayonu müharibə yolu ilə, Dağlıq Qarabağı isə çalışıb danışıqlar vasitəsilə geri qaytarmalıyıq.

"Azərbaycanın üzləşdiyi işğal faktı..."
Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzinin eksperti Vasif Hüseyinov deyir ki, Ermənistanın mövqeyində dəyişiklik olmadıqda müddətdə sülh yolu ilə hansısa həllə nail olmaq mümkün deyil: "Beynəlxalq münasibətlərdə hərbi güc müstəsna əhəmiyyətə malik olsa da, bəzən həlledici rol oynaya bilmir. Bu, xüsusilə, kiçik və orta miqyaslı dövlətlər üçün keçərlidir. Belə dövlətlərin üzləşdiyi dövlətlərarası münaqişələrdə ekrən halında hansısa böyük dövlətin təsiri altında qalır və onların həmin böyük dövlətə qarşı açıq hərbi mübarizə aparmaq şansı olmur. Azərbaycanın üzləşdiyi işğal faktı da bu qəbildən olan məsələdir. İyul hadisələrindən sonra da gördük ki, düşmənlər dövlətə çətin anlarda yardım göndərən və ona arxa duran böyük dövlətlər var. Mətbuat sızan məlumatlara görə, Tovuzdakı qarşıdurmadan sonra Rusiya Ermənistanı 400 ton həcmində müxtəlif növ silah-sursatla təmin edib. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanın hərbi gücünün artması ölkəmizin təhlükəsizliyi baxımından çox yüksək əhəmiyyətə sahib olsa da, bu gücün işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək məqsədilə səfərbər edilməsi üçün münasib şərtlər yetişməlidir. Düşmənlər dövlətə tədricən güclənən millətçilik əhval-rühiyyəsi və ölkəmizə qarşı aqressiyanın artması bunun gələcəkdə daha da çətin olacağını göstərir. Müharibənin olması və ya bunun ehtimalı Ermənistanı öz mövqeyində güzəşməyə məcbur edə bilər. Hazırda Ermənistan rahatdır ki, ona havadarlıq edən dövlətlər müharibəyə yol verməz və status-kvonu qoruyacaqlar. Bunun nəticəsidir ki, güzəşmədən imtina edirlər. Lakin müharibə onları bu komfort zonadan çıxmağa məcbur edəcək".

Siyasi təhlilçi Fuad Şahbazov hesab edir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində hərbi üstünlük yeganə vacib amil sayılır: "Burada əsas problem beynəlxalq ictimaiyyətin rəy sorğusudur. Beynəlxalq təşkilatlar və iri dövlətlər Azərbaycanın beynəlxalq sərhədini tanıyır və bunu açıq şəkildə bəyan edirlər. Halbuki, regional ölkələrin, xüsusən də Rusiyanın bu münaqişədəki mövqeyi birmənalı deyil. Rusiyanın Er-

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll yolu - Sülh, yoxsa müharibə?

mənistanə açıq şəkildə maddi-texniki dəstək verməsi, Ermənistanla birgə KTMT-də və Avrasiya İttifaqında təmsil olunması, Ermənistanın hərbi bazasının mövcud olması münaqişənin həllini çətinləşdirən amillərdir. Münaqişənin həlli üçün regional aktorların (eləcə də ATƏT-in) məsələdə rolunun daha obyektiv şəkildə müəyyən edilməsi vacibdir".

"Ermənistan tərəfi dərk etməlidir ki..."

Hüquqşünas Ələsgər Məmmədli düşünür ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll yolu zor tətbiqi ilə mümkündür: "Sülh şəraitində hər hansı xırda ümid belə yaranmadı. Əksinə, atəşkəsdən bəri 26 ildə hər il onlarla hərbi münaqişə davam edir. Düzdür, müharibə o qədər də arzuolunan deyil və cəmiyyətdə böyük yarımlar açır. Amma ərazimiz işğal altında, işğalın aradan qaldırılması üçün yeganə yol güc tətbiqi etməkdir, bundan artıq çəkinmək olmaz. Ermənistan tərəfi dərk etməlidir ki, Azərbaycan ərazisini işğaldan azad etməyi müddətdə o torpaqlarda sülh içində rahat yaşama imkanı olmayacaqdır. Bunu dərk etmələri üçün isə gücümüzü göstərməliyik. Əlbəttə, bu, qan axıdılmadan baş verməyəcəkdir. Bizim tərəfdən də müəyyən itkilər ola bilər. Amma bu itki uzunmüddətli və stabil itkini önlemek üçün lazım olan yeganə yoldur. Azərbaycan tərəfi BMT-nin Nizamnaməsində də göstərilənləri, öz ərazisini işğal etdiyi üçün işğal edən tərəfə qarşı hərbi güc tətbiqi etməkdən çəkinməməlidir. Azərbaycan Ordusuna hər il milyardlarla manat vəsait ayrılır və silahlar yenilənir. Əgər torpaq işğal altında qaldırsa, həmin silahlardan çəkindirici güc kimi istifadə etmək lazımdır. Qarşı tərəf Azərbaycanın silah tətbiqi etməkdə ısrarlı olduğunu dərk etməlidir. Bunu dərk etdikləri zaman onları masada bəlli bir nəticəyə gəlməkdə məcbur edə bilər. Ona görə də "lazım gələrsə" ifadəsindən imtina etməliyik. Lazım olan məqam çoxdan gəlib çatıb. Vladimir Putin düşünür ki, bu münaqişənin həllində uzunmüddətli vaxt lazımdır. Eyni sözü deyən və tərəflər arasında "böyük qarlaş" rolunu oynayan Rusiya hakimiyyəti son hadisələr zamanı Ermənistanla silah təchizatı yardımı etdi".

"Qarabağ məsələsi nə qədər uzanacaqsansa..."

Rəfiil Tağızadə bildirir ki, hər iki ölkəni təsirdə saxlamaq üçün Rusiya tərəfinə münaqişənin uzanması əlverişlidir: "Qarabağ məsələsi nə qədər uzanacaqsansa, Rusiya Cənubi Qafqazda o qədər çox qalacaq. Qarabağ məsələsi həll olunduqdan sonra Rusiyanın təsir imkanları sifirə enəcək. Rusiya hər za-

man öz maraqlarını təmin etmək üçün Ermənistanı pul-suz silah və texnika ilə təchiz edib.

Rusiya heç vaxt Azərbaycanın maraqlarına xidmət etməyib. Ermənistanın yanındakı Rusiya Azərbaycanın maraqlarını niyə düşünsün ki?!"

Vasif Hüseyinov isə sualımıza bu cür aydınlıq gətirib: "Rusiya üçün Azərbaycan və ya Ermənistan ayrılıqda deyil, bütün region şəklində maraqlıdır. Moskva üçün Cənubi Qafqazın onun nəzarətində olması və digər böyük güclərin burada təsir imkanına sahib olmaması həyati əhəmiyyət daşıyır. Mövcud şərtlərdə Rusiya üçün Ermənistan və Azərbaycan arasında münasib münasibə bu təsirin qorunub saxlanması yolunda mühim rol oynayır. Rusiyanın Ermənistanla silah satması da münasibə tərəfləri arasında hərbi balans qorumaq və bir tərəfin digərindən çox üstün olmasını qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Moskva yaxşı məlumdur ki, Ermənistan hazırda acınacaqlı vəziyyətdədir və Rusiyanın yardımı olmasa, nekil Azərbaycan işğal edilmiş torpaqlarını, hətta özünün bir dövlət kimi varlığını da itirə bilər".

Fuad Şahbazov deyir ki, Dağlıq Qarabağ məsələsində həllin uzanması təsədüfi deyil: "Postsovet regionunda dondurulmuş münaqişələrin sayı azalmaq əvəzinə, getdikcə artmaqdadır. Sonuncu nümunə olaraq Kırım məsələsini və Şərqi Ukrayna məsələsini göstərmək olar. Dağlıq Qarabağ məsələsində həllin uzanması da təsədüfi deyil. Digər dondurulmuş münaqişələrdə olduğu kimi, Rusiyanın bu münaqişədə də həll yolu təklifləri münaqişə tərəflərinin maraqlarına ziddir. Tovuz sərhədində baş verən hadisələr də onu göstərdi ki, Rusiya hələ də Ermənistanı vacib partnyor olaraq görür və ona hər cür maddi-texniki dəstək göstərməyə hazırdır. Məhz bu səbəbdən Prezident İlham Əliyev telefon danışıqları zamanı V.Putinə öz narahatlığını bildirdi. Azərbaycan öz mövqeyini daha da gücləndirmək üçün, birmənalı olaraq, beynəlxalq qurumlarla, eləcə də Qərblə olan strateji tərəfdaşlığını daha da möhkəmləndirərək, danışıqlar prosesində kontrbalans yarada bilər".

"Rusiya tərəfi münaqişənin uzanmasında maraqlıdır"

Əziz Əlibəyli Rusiyanın münaqişənin həllində maraqlı olmadığını deyir: "Rusiya tərəfi münaqişənin uzanmasında maraqlıdır. Çünki xarici siyasətin əsas doktrinasi münaqişələrdən faydalanmaqdır. Görünür, hər hansı bir tərəf sülhə gedərsə, münaqişədə qalib gələrsə, Rusiya buna imkan verməz. Azərbaycanın silahlandığını gören kimi eyni səviyyədə Ermənistan da kömək göstərirlər. Amma Rusiya bu məsələnin Ermənistanın xeyrinə həll olunmasında da maraqlı deyil. Rusiyanın mövqeyi nəticəsində Ermənistan Qarabağın təyinatını dəyişə bilmir. Hətta 1989-cu ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki ermənilər Ermənistanla birləşməklə bağlı müraciət qəbul ediblər. Ele indi də edə bilərlər. Lakin Rusiya Dağlıq Qarabağın Ermənistanla ilahına icazə verməz. Bu halda qalması isə qondarma rejimin tanınması və qəbul edilməsi anlamına gəlir. Bir gün Ermə-

nistan Azərbaycanla güzəşməyə istəyə, Rusiya Abxaziyadakı, Osetiyadakı prezident təbiiq edib, ərazidəki əhaliyə öz pasportunu belə paylayar. Saxtakarlar Qarabağın adını dəyişdi: "Artsax". 1991-ci ildə Ermənistan separatçı rejim altında "Qarabağ Respublikası"ni yaradır. Amma sonradan düşünür ki, Qarabağ ("Qara" böyük, "bağ" bağça) türk mənşəli sözdür və bunu dəyişib "Artsax" qoydular. Mirəli Seyidov öz monoqrafiyasında "Arsak" adının tarixi barədə yazır: "Dil faktına əsaslanaraq belə demək olar ki, ermənilik və erməni qaynaqlarındakı "Artsax" Savir-Xəzər dilləri ilə bağlıdır. Görünür, V-VII yüzilliklərin erməni və ermənilik qaynaqları Savir-Xəzərlərdə fonetik variantı (ilk variant) o çağlar yazıya alıldıqdan sonra, bizə söz-adların Savir-Xəzər səs-lənməsi gəlib çatıb". Mirəli Seyidov yazır ki, təkcə Qarabağ Arsak adlandırılmışdır. Əgər bu prosesdə öncül olar və Ermənistan tərəfi işğal etdiyi əraziləri boşaltmağa məcbur edirsə, Minsk Qrupu ilə davam edirik. Yoxsa, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərarları və nizamnaməsindən doğan hüquqlarla torpaqları azad etmə proseslərini reallaşdırmağa başlamalıdır. Alternativimiz yoxdur, zaman isə əleyhimizə işləyir".

Rusiyanın bu məsələdə vasitəçi olması məsələsi isə, birmənalı olaraq, Azərbaycanın mənafeələrinə zərbə vurar. Azərbaycan tezliklə Minsk Qrupundan imtina etməlidir. Minsk Qrupuna aydın şəkildə çox qısa bir zaman təminəlidir. Əgər bu prosesdə öncül olar və Ermənistan tərəfi işğal etdiyi əraziləri boşaltmağa məcbur edirsə, Minsk Qrupu ilə davam edirik. Yoxsa, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərarları və nizamnaməsindən doğan hüquqlarla torpaqları azad etmə proseslərini reallaşdırmağa başlamalıdır. Alternativimiz yoxdur, zaman isə əleyhimizə işləyir".

"Rusiya tərəfi münaqişənin uzanmasında maraqlıdır"

Əziz Əlibəyli Rusiyanın münaqişənin həllində maraqlı olmadığını deyir: "Rusiya tərəfi münaqişənin uzanmasında maraqlıdır. Çünki xarici siyasətin əsas doktrinasi münaqişələrdən faydalanmaqdır. Görünür, hər hansı bir tərəf sülhə gedərsə, münaqişədə qalib gələrsə, Rusiya buna imkan verməz. Azərbaycanın silahlandığını gören kimi eyni səviyyədə Ermənistan da kömək göstərirlər. Amma Rusiya bu məsələnin Ermənistanın xeyrinə həll olunmasında da maraqlı deyil. Rusiyanın mövqeyi nəticəsində Ermənistan Qarabağın təyinatını dəyişə bilmir. Hətta 1989-cu ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki ermənilər Ermənistanla birləşməklə bağlı müraciət qəbul ediblər. Ele indi də edə bilərlər. Lakin Rusiya Dağlıq Qarabağın Ermənistanla ilahına icazə verməz. Bu halda qalması isə qondarma rejimin tanınması və qəbul edilməsi anlamına gəlir. Bir gün Ermə-

nistan Azərbaycanla güzəşməyə istəyə, Rusiya Abxaziyadakı, Osetiyadakı prezident təbiiq edib, ərazidəki əhaliyə öz pasportunu belə paylayar. Saxtakarlar Qarabağın adını dəyişdi: "Artsax". 1991-ci ildə Ermənistan separatçı rejim altında "Qarabağ Respublikası"ni yaradır. Amma sonradan düşünür ki, Qarabağ ("Qara" böyük, "bağ" bağça) türk mənşəli sözdür və bunu dəyişib "Artsax" qoydular. Mirəli Seyidov öz monoqrafiyasında "Arsak" adının tarixi barədə yazır: "Dil faktına əsaslanaraq belə demək olar ki, ermənilik və erməni qaynaqlarındakı "Artsax" Savir-Xəzər dilləri ilə bağlıdır. Görünür, V-VII yüzilliklərin erməni və ermənilik qaynaqları Savir-Xəzərlərdə fonetik variantı (ilk variant) o çağlar yazıya alıldıqdan sonra, bizə söz-adların Savir-Xəzər səs-lənməsi gəlib çatıb". Mirəli Seyidov yazır ki, təkcə Qarabağ Arsak adlandırılmışdır. Əgər bu prosesdə öncül olar və Ermənistan tərəfi işğal etdiyi əraziləri boşaltmağa məcbur edirsə, Minsk Qrupu ilə davam edirik. Yoxsa, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərarları və nizamnaməsindən doğan hüquqlarla torpaqları azad etmə proseslərini reallaşdırmağa başlamalıdır. Alternativimiz yoxdur, zaman isə əleyhimizə işləyir".

"Rusiyanın nəzərdə tutduğu vəd olunan zaman nə vaxt çatacaq?"

Ekspertlərimizin cavablarından belə nəticəyə gəlinir ki, Rusiyanın Azərbaycanı iki hissəyə bölmək və qondarma "respublika" qurmaqda məqsədi Cənubi Qafqazı təsir dairəsində saxlamaqdır. Dağlıq Qarabağ məsələsinin kökündən həll olunması isə Rusiya üçün əlverişsizdir. Çünki bu halda Rusiyanın Cənubi Qafqaz regionunda hökmranlığına son qoyulacaq. Ona görə də Rusiya bu məsələdə tez-tez "zamana ehtiyac var" ifadəsini işlədir.

Ekspertlərimizin ortaq fikrinə görə, keçən zaman bizim əleyhimizə, ermənilər isə lehinə işləyir. Ermənilər bu zaman müddətində Dağlıq Qarabağdan 3 dəfə böyük olan 7 rayonumuzda yeni insanlar yerləşdirəcəklər və orada doğulan gənclər oranı özlərinə vətən biləcəklər. Bir neçə nəsil keçdikdən sonra isə Azərbaycanın bu torpaqlarda haqq iddiası olduqca çətin olacaq. Söylənən fikirlərə əsasən deyə bilərik ki, əvvəlcə işğal altında olan 7 rayon müharibə yolu ilə düşmənlə tapdağından azad edilməlidir. Yalnız bundan sonra Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üçün masa arxasında danışıqlar aparıla bilər.

Günel ABBAS
Aytəkin CƏLALİ
BDU-nun
jurnalistika fakültəsinin
III kurs tələbələri